પાંજરાપોળ અને ગૌશાળાઓમાં પ્રતિસંચારિત રોગોનું નિયંત્રણ

માનસી એમ. સોની, એમ. એન. બ્રહ્મભટ્ટ, જે. બી. નાયક અને જે. એચ. ચૌધરી
વેટરનરી પબ્લિક હેલ્થ વિભાગ, પશુચિકિત્સા અને પશુપાલન મહાવિદ્યાલય, કામધેનુ યુનિવર્સિટી, આણંદ
અનુરૂપ લેખક: dr.manasisoni@gmail.com

જીવનશૈલીનો એક અભિન્ન ભાગ છે. વિશેષ કરીને ગુજરાતમાં અનેક પાંજરાપોળ અને ગૌશાળાઓ કાર્યરત છે જ્યાં અસહાય, વૃદ્ધ અને અવશક્તિશાળી પશુઓને આશરો આપવામાં આવે છે. આસ્થાના કેન્દ્રરૂપે તેઓ માનીતા છે, પરંતુ આ સ્થાનોમાં પ્રતિસંચારિત રોગોની શક્યતા વધુ હોય છે.

આજના યુગમાં, જ્યાં "એક આરોગ્ય" (One Health) અભિગમ વધુ મહત્વ પામે છે, જે કહે છે કે માનવ આરોગ્ય, પશુ આરોગ્ય અને પર્યાવરણીય આરોગ્ય ત્રણે પણ એકબીજા સાથે જોડાયેલા છે. એટલે જ્યારે આપણે પાંજરાપોળ અને ગૌશાળાઓમાં પશુઓની સારવાર કરીએ છીએ, ત્યારે આપણા પર માનવ સમુદાય માટેના રોગોનું નિયંત્રણ કરવાની પણ જવાબદારી હોય છે. જો કોઈ પણ પ્રતિસંચારિત રોગનો સમયસર પત્તો ના ચાલે અને યોગ્ય પગલાં ન લેવાય, તો તે સ્થળ બેક્ટેરિયા, વાયરસ કે પેરાસાઈટના રિઝર્વાયર તરીકે કાર્ય કરી શકે છે અને સમગ્ર પર્યાવરણ તંત્ર માટે જોખમ બની શકે છે. ત્યારે આવા સંસ્થાનોમાં રોગપ્રતિકારક વ્યવસ્થા અને આરોગ્ય સુરક્ષા એક આવશ્યક મુદ્દો બની જાય છે.

પ્રતિસંચારિત (ઝૂનોસ) રોગો એટલે શું?

પ્રતિસંચારિત એ એવા રોગો છે કે જે પાંજરાપોળ, ગૌશાળા અથવા અન્ય કોઈ પ્રાણીઓમાંથી માનવ શરીરમાં પ્રવેશી શકે છે. આ રોગો વાયરસ, બેક્ટેરિયા, ફૂગ અથવા પરોપજીવીથી પેદા થાય છે. બ્રુસેલ્લોસિસ, રેબીઝ, લિસ્ટેરિયોસિસ, ટ્યુબર્ક્યુલોસિસ (ક્ષયરોગ), સેલમોનેલોસિસ અને ઇ.કોલી જેવા રોગો ખાસ કરીને પશુઓમાં સામાન્ય હોય છે અને માણસમાં ગંભીર સ્વાસ્થ્યસંબંધિત જોખમ ઊભું કરે છે.

પ્રતિસંચારિત રોગો ઘણાં વખત તો લક્ષણવિહીન હોય છે, એટલે પશુ બીમાર હોવાનો સંકેત વગર પણ ચેપ ફેલાઈ શકે છે. આવા રોગો ખોરાક, પાણી, સ્પર્શ કે શ્વાસ વડે પણ ફેલાઇ શકે છે. આવા રોગોના નિયંત્રણ વગર, આપણું આરોગ્ય તથા સમગ્ર સમાજ માટે મોટી આરોગ્યની સમસ્યા ઊભી થઇ શકે છે.

પાંજરાપોળ અને ગૌશાળાઓમાં પ્રતિસંચારિતના જોખમો

આ સંસ્થાઓમાં પશુઓની સંખ્યા વધુ હોય છે અને ઘણી વખત સ્થળસફળતા, પર્યાપ્ત તબીબી સુવિધાઓ અને કુશળ કર્મચારીઓનો અભાવ રહે છે. ઘણી વખત વૃદ્ધ, લાચાર અથવા બીમાર પશુઓને અહીં લાવવામાં આવે છે, જેના કારણે રોગની સંભાવના વધુ વધી જાય છે. સાફસફાઈની અછત, દૂધ-મૂત્રના અવ્યસ્થિત સંભાળ અને મશીનરીની ઉણપ જેવી પરિસ્થિતિમાં આ રોગો ઝડપથી ફેલાઇ શકે છે. જો આ રોગોના સામે યોગ્ય પગલાં ન લેવાય તો તેઓ માત્ર પશુઓ સુધી મર્યાદિત રહેતા નથી, પરંતુ કર્મચારીઓ અને મુલાકાતીઓને પણ ચેપ લાગવાનો ભય રહે છે.

જાહેર આરોગ્ય માટે જોખમ

પાંજરાપોળ અને ગૌશાળાઓ માત્ર પશુ સંભાળના કેન્દ્ર નથી, પરંતુ હજારો લોકો દરરોજ ત્યાં દર્શન, સેવા અથવા કામ માટે આવે છે. જો રોગનિયંત્રણ યોગ્ય રીતે કરવામાં ન આવે તો આ સ્થળ માનવ આરોગ્ય માટે જોખમરૂપ બની શકે છે.

દૂધ, દહીં કે ગૌમૂત્ર જેવી વસ્તુઓ જો ચેપગ્રસ્ત પશુઓમાંથી મળે તો તે વસ્તુઓના સેવનથી પણ માણસોને રોગ લાગી શકે છે. આ

સિવાય, બેક્ટેરિયા યુક્ત અવકાશમાં રહેવું કે શ્વાસ લેવાથી પણ માનવી ચેપગ્રસ્ત થઇ શકે છે.

નિયંત્રણ માટે શક્ય પગલાં

1. **હેલ્થ ચેકઅપ અને રોગ નિદાન**
દરેક પશુ માટે નિયમિત આરોગ્ય ચકાસણી ખૂબ જ જરૂરી છે. દર મહિને તબીબી નિરીક્ષણ અને શંકાસ્પદ પશુઓ માટે અલગ ક્વોરન્ટાઇન ઝોન બનાવવો જોઇએ. ચેપગ્રસ્ત પશુઓને તાત્કાલિક અલગ રાખીને યોગ્ય સારવાર આપવા માગે છે.

2. **રસીકરણ કાર્યક્રમો**:
પ્રતિસંચારિત રોગો સામે રસીકરણ એ સૌથી અસરકારક બચાવ પગલું છે. પશુઓને બ્રુસેલ્લોસિસ, રેબીઝ, અને ફૂટ એન્ડ મૌથ ડિઝીઝ જેવી બીમારીઓ સામે નિયમિત વેક્સિનેટ કરવું જોઇએ.

3. **સત્વર દૂધ ચકાસણી અને પેસ્ટરાઇઝેશન**:
પાંજરાપોળમાં મળતું દૂધ કાચું ન પીવાય તે માટે દૂધનું પેસ્ટરાઇઝેશન (ઉંચા તાપમાને ઉકાળવું) આવશ્યક છે. દૂધમાંથી ચેપગ્રસ્ત બેક્ટેરિયા દૂર કરવા માટે એ પ્રક્રિયા અનિવાર્ય છે.

4. **સફાઈ અને ડીસઇન્ફેક્શન વ્યવસ્થા**:
દરરોજ તટસ્થ અને અસરકારક રીતે સ્ટેબલ, પશુઓના ઊભા-બેસાના સ્થળો, પાણીના તળાવ, દૂધ વહી જતાં પાઈપલાઇનો વગેરેને ડીસઇન્ફેક્ટ કરવું જોઇએ. મચ્છર, માખી અને ઉંદરો જેવી જીવાતો દૂર કરવી જરૂરી છે.

5. **કર્મચારીઓ માટે તાલીમ અને પર્સનલ પ્રોટેક્શન**:
પશુ સંભાળનાર કર્મચારીઓ માટે પ્રતિસંચારિત વિષે જાગૃતિ ફેલાવવી, માસ્ક, હાથમોજા, પાણીપ્રૂફ ચપ્પલ પહેરાવવાની ફરજ પાડવી અને નિયમિત હાથ ધોવાની આદત બનાવવી જરૂરી છે.

6. **જનજાગૃતિ કાર્યક્રમો અને મુલાકાતીઓ માટે માર્ગદર્શિકા**:
દરરોજ પાંજરાપોળમાં આવતા દર્શનાર્થીઓને રોગચાળાથી બચવા માટેના માર્ગદર્શન આપવો જોઈએ. સાદા ભાષામાં લખેલી સૂચનાઓ, પોસ્ટર અને ઓનલાઇન જનજાગૃતિ અભિયાન શરૂ કરી શકાય.

7. **ડિજિટલ રેકોર્ડિંગ સિસ્ટમ**:
પશુઓના આરોગ્યના રેકોર્ડ, રસીકરણ, તબીબી ઇતિહાસ ડિજિટલ ફોર્મમાં રાખવાથી સમયસર પગલાં લેવામાં સરળતા રહે છે.

ભવિષ્ય માટે દિશા

આજે આપણે પ્રતિસંચારિત રોગોની ગંભીરતા સમજીને પાંજરાપોળ અને ગૌશાળાઓમાં આરોગ્ય વ્યવસ્થા મજબૂત કરવી પડશે. સરકાર, નગરપાલિકા, પશુપાલન વિભાગ અને સાનુકૂળ NGO એકસાથે આવી ને આયોજનબદ્ધ કામગીરી શરૂ કરે તો મોટા પ્રમાણમાં રોગચાળાને અટકાવી શકાય છે.

One Health અભિગમ મુજબ, માણસ, પશુ અને પર્યાવરણ – ત્રણે પરસ્પર જોડાયેલા છે. એકનું આરોગ્ય બીજાની સ્થિરતા પર આધાર રાખે છે. જો આપણે પશુઓનું આરોગ્ય સાચવી શકીશું તો માનવ સમાજ પણ વધુ સુરક્ષિત રહેશે.

નિષ્કર્ષ

પાંજરાપોળ અને ગૌશાળાઓમાં વિધિવત આરોગ્ય નિયંત્રણ, રસીકરણ કાર્યક્રમો, સમયાંતરે હેલ્થ ચેકઅપ, સ્વચ્છતા અને ડીસઇન્ફેક્શનની વ્યવસ્થા, તેમજ કર્મચારીઓને તાલીમ આપવી – આ બધું રોગ નિયંત્રણના પાયાના તત્વો છે. જો આવી વ્યવસ્થાઓને યોગ્ય રીતે અમલમાં મુકવામાં આવે, તો એ માત્ર રોગોના અટકાવમાં નહીં, પણ પશુ કલ્યાણ અને સમગ્ર સમુદાયના આરોગ્ય સુરક્ષા માટે પણ અતિ અગત્યની ભૂમિકા ભજવી શકે છે.

આખરે, પાંજરાપોળ અને ગૌશાળાઓ માનવતાનું પ્રતિબિંબ છે – પણ સાથે સાથે તે આરોગ્યનું કેન્દ્ર પણ બને, એ માટે આપણે ગંભીર રીતે પ્રયત્ન કરવો પડશે. ભવિષ્યમાં જો આપણે રોગચાળાના જોખમથી બચવું છે, તો આરોગ્યનું વિજ્ઞાન, વ્યવસ્થાપન અને જાગૃતિ – ત્રણેની સમજૂતી અને અમલ જરૂર છે.